

Nagy Ilona

Megjegyzések egy közleményhez

Mátéffy Attila: „*Az ördögnek ögyéb madara nincs, mind a páva.*”

A magyar és a közép-eurázsiai duális teremtésmondák
(A810, A812, K483) összefüggéseiről. *Erdélyi Múzeum Egyesület
Füzetek*, LXXXIV:(2): 2022, 1–25.

Mátéffy Attila eddig három munkájában foglalkozott a Föld teremtésének duális mondájával.¹ Ez az úgy nevezett földbúvármotívumot (A 812) tartalmazó elbeszélés, amely szerint Isten az ördög által a tenger fenekéről felhozott homokból teremti meg a szárazföldet. A két utóbbi tanulmányában ezzel a mondával kapcsolatban a hegyek keletkezéséről (Mátéffy 2021) és a páva rút lábáról szóló (Mátéffy 2022) mondákat tárgyalja. Míg a hegyek keletkezésének szlovák mondáját szerinte én a Föld teremtéséről szóló mondához társítom helytelenül, a pávamondát viszont ő véli idetartozónak, és ezt a véleményt kéri számon rajtam. Eddigi munkaimban sem a hegyek keletkezésének mondáját, sem a pávamondát nem hoztam kapcsolatba a tárgyalt mondával, egyiket sem véltem és most sem vélem odatartozónak.

Ami Mátéffy Attila mindhárom tanulmányában közös, az már a legelsőben is megjelenik, amelyet 2014-ben publikált. Ott jelölte meg személyemet, mint aki a témát, a földbúvármondát a finnugor eredet preconcepciójával kezeli. Kifejtette azt is, hogy minden magyar kutató ezt tette az eddigiek során. Rajtam kívül említette Bosnyák Sándort (legutóbbi tanulmányát, Kálmány Lajos mellett, mégis neki ajánlja) és Hoppál Mihályt.² Továbbá, hogy a téma jelentőségét felnagyítsa, a mondatípus ismert változatainak számát ugyanebben a tanulmányban indokolatlanul megnövelte. Azt állítja ugyanis, hogy a földbúvármondának Bosnyák Sándornak az 1969-ben³ és később közzétett gyűjtései huszonnyolc változatát hoztak felszínre: ezek közül egy hollóközi, négy bukovinai és huszonhárom moldvai.⁴ Ezzel szemben 2003-ban Magyar Zoltán⁵ – helye-

Nagy Ilona (1944) – folklórkutató, PhD, az MTA Néprajzi Kutatócsoport nyugalmazott kutatója, nagyilona29@gmail.com

¹ Mátéffy, Attila: The Earth Diver: Hungarian Variants of the Myth of the Dualistic Creation of the World – Pearls in the Primeval Sea of World Creation. *Sociology Study*, May 2014, Volume 4, Number 5, 423–437; Mátéffy Attila: A magyar és a közép-eurázsiai duális teremtésmondák (A810, A812, K483) összefüggéseiről: A hegyek keletkezése. *Acta Ethnologica Danubiana* 23, 2021. 53–70, és Mátéffy Attila: „*Az ördögnek ögyéb madara nincs, mind a páva.*” A magyar és a közép-eurázsiai duális teremtésmondák (A810, A812, K483) összefüggéseiről. *Erdélyi Múzeum Egyesület Füzetek*, LXXXIV:(2): 2022, 1–25.

² Mátéffy 2014, 430.

³ Bosnyák Sándor: A tenger fenekéről felhozott föld motívuma a magyar teremtésmondákban. *Ethnographia* LXXX. 1969. 462–464.

⁴ Mátéffy 2014, 426.

⁵ Magyar Zoltán: *A csángók mondavilága*. Gyimesi csángó népmondák. Magyar Népköltészet Tára III, Sorozatszerk. Magyar Zoltán. Balassi Kiadó, Budapest, 2003.

sen – csak tizenhét változatról tud, úgy, hogy a Mátéffynál nem szereplő forrásokat is számba veszi.⁶ Összességében Mátéffy Attila negyvennél több szöveget említ (18 teljes, 22 töredékes), amelyek magyarok lakta vidékekről származnak (bár ezek összege még így sem több, mint negyven). Lelőhelyeiket, a Bosnyák-közléseken kívül nem adja meg, csak Magyar Zoltán kötetét idézi. Ott az általa megadott 35.-től az 54. oldaláig terjedő szakaszon nem szövegek, hanem a szöveggyűjtemény bevezető tanulmánya olvasható. A másik ugyanott hivatkozott hely: 125–126. A 125.-en olvasható a Magyar Zoltán által gyűjtött egyik eredetmagyarázó monda, amely a Csíki-medence kialakulásáról szól. Benne egy mondat: „lementek a víz fenekire, s földet hoztak fel onnat”. Kik? Nem derül ki, de teremtésről sincs szó, bár Magyar Zoltán ezt a földbúvármonda 18. változatának tartja.⁷ Egy másik mondában (A Jóisten és Lucifer) Isten és az ördög teremtenek, de nem a Földet.⁸ Hol van a negyven (vagy a negyvennél több) változat?

Mátéffy Attila tanulmányának adatai tehát nem tekinthetők hitelesnek. Az alábbiakban röviden felvázolom a szóban forgó földbúvármonda kutatásának kezdetét a Bosnyák-féle változatok megjelenése után, ami megvilágítja, hogy Mátéffy állításai az állítólagos preconcepciómról is teljesen alaptalanok.

A Föld duális teremtésmondájának magyar változatait a 19. század végén ismertté vált finnugor gyűjtések nyomán Kálmány Lajos szerette volna megtalálni: ez csak 1968-ban sikerült Bosnyák Sándornak, aki 1969-ben adta közre gyűjtéseit. Ezeket egyértelműen a finnugor örökség fennmaradt darabjainak tartotta.

„... a moldvai csángók, a bukovinai székelyek és a nógrádi palócok közt az egykori teremtés mítosz eredeti jellegét is megtartó változatait is megtaláltam. A legteljesebb, s az ázsiai mítoszokhoz legközelebb a csángó változat áll. A teremtőnek az ördöggel való szövetkezése, a többszöri alámerülés, a föld fokozatos növekedése, az ördög cselvetése a vogul regékben is előfordul, így az egyező mozzanatok egész sora egyetlen mondában kétségtelenné teszi, hogy a csángó változat a honfoglalás előtti idők regevilágát őrzi.”⁹

Az ebben a témában írt első tanulmányomban¹⁰ ezt az egyértelmű eredeztetést próbáltam kétségessé tenni, a lehetséges egyéb megoldásokat számba venni, amikor ezt írtam:

„Tőlünk nyugatra ismeretlen ez a mondatípus. Kétségtelen, hogy eredete keletre nyúlik vissza. Dél-Európa már tárgyalt népein kívül ismeretes még az északi finnugor népeknél, a burjátoknál, az ural-altaji népek keleti ágainál: tunguz, mongol, török-tatár népek közt, a Kolima félszigeten a csukcsok és a jukagirok között, valamint az észak-amerikai indiánoknál”.¹¹

Majd hozzátettem:

⁶ Magyar 2003, 52.

⁷ „... lehet, hogy az itt közölt 18. szövegváltozat a legutolsó...” Uo. 53.

⁸ Uo. 125–126.

⁹ Bosnyák 1969, 462.

¹⁰ Nagy Ilona: A föld teremtésének mondája. *Ethnographia*, XC, 1979, 323–330.

¹¹ Nagy 1979, 327.

„A teljesség kedvéért meg kell említenünk még a dualisztikus vallásokat, a gnosztikusok, manicheusok szellemi hagyatékát. Adatok híján azonban most még lehetetlennek tűnő feladat volna felmérni, hogy éppen erre a teremtésmondára milyen módon hatott az az örökség, amelyből maga a bogumilizmus táplálkozott”. ... „Netán a bolgártörök népek és a magyarok egykori kultúrájának közös eleme él tovább egymástól függetlenül a magyar és a balkáni folklórban.”¹²

Későbbi munkáimban sem állapítottam meg semmilyen folklórjelenség eredetét: csupán örömet okozott, ha olyan elbeszéléssel találkoztam, amelynek párhuzamait időben és térben távoli kultúrában is ki tudtam mutatni. Külön öröm volt, ha a téma vándorlásának állomásait is megtalálni véltem. Hangsúlyozom: prekonceptióm, de még csak *pre-* nélküli koncepcióm sem volt, ahogyan most sincs. Különösen irtózom a ködös múltba vesző, íróasztal mellől kitalált elméletektől.

Mátéffy Attila viszont elfogultan, kiragadva, elferdítve bánik a szövegeimmel. Egy szemléletes példa arra, hogy miképp forgatja ki egy mondatom értelmét, hogy egy hamisan kreált, tudományosnak látszó, valójában teljesen értelmetlen cáfolatot fabrikáljon. Egy 2004-ben publikált, többször idézettnek nevezett tanulmányomra¹³ hivatkozva állítja a következőket:

„Nagy Ilona már többször idézett tanulmányában így ír. »Vargyas Lajos *is* (kiemelés tőlem [M. A.]) a vogul teremtésmondát kereste a magyar néphitben ...« Amennyiben ez így volt, akkor módszertanilag helytelenül járt el. Abban az esetben, ha Nagy Ilona az *is* kötőszót Vargyas és *a maga* kutatói prekonceptiója miatt használja, akkor választ kapunk arra a kérdésre, hogy miért mellőzött konzekvensen egyes releváns adatokat írásaiban: mert azok nem feleltek meg ideológiai célkitűzéseinek”.¹⁴

Az eredeti, hivatkozott hely ezzel ellentétben így hangzik:

„Kálmány Lajos idézett művét azért tartottuk fontosnak ilyen részletesen bemutatni, mert úgy érezzük, indoklásra vár, hogy Vargyas Lajos tömör elemzésében miért nem említi Kálmány főszövegét, és miért a lábjegyzetben szereplő lidérc-mondát tartja az egyetlen számításba jöhető párhuzamnak, illetve, ha többes számban töredékeket említ is, a részeg ember lelkéről szóló szövegre nem tér ki részletesen. Vargyas is a vogul mondát kereste a magyar néphitben, de tudta, hogy a ‘legrégiebb változatokban Isten segítőtársa vízimadár képében merül a tenger fenekére homokért’ (Vargyas 1977, 109). A magyar néphit lidérce pedig leginkább csirke (ha nem is vízimadár, de madár...).”¹⁵

¹² Uo. 327, 328.

¹³ Nagy Ilona: A föld teremtésének mondája és a Tiberiás-tengerről szóló apokrif. In: Andrásfalvy Bertalan–Domokos Mária–Nagy Ilona (szerk.): *Az Idő rostjában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. II. L'Harmattan, Budapest, 2004, 181–228.

¹⁴ Mátéffy 2022, 9.

¹⁵ Nagy 2004, 183. Az általam hivatkozott mű: Vargyas Lajos: Honfoglalás előtti elemek a magyar folklórban. *Történelmi Szemle*, XX. évf. 1. sz. 1977. 107-121.

Tehát a szövegből egyértelműen kitűnik, hogy az *is* Kálmányra utal vissza. Vargyas a vogul monda madarának kereste a magyar megfelelőjét. Rólam szó sincs. Hol van itt a páva? Mellőztem, elhallgattam? Megismétlem: sem a pávamondával, sem a 2021-es Mátéffy-tanulmányban tárgyalt „hegyek keletkezése”-mondával (amelynek nincs magyar párhuzama), soha nem foglalkoztam, tehát semmiképpen nem kapcsoltam össze a tenger fenekéről felhozott földből teremtett Föld mondájával. Mátéffy Attila a témától teljesen idegen, független hivatkozásokat kér számon. Ki érti, miért? Bármilyen munkámhoz újabb adatokat, gondolatokat örömmel olvasok: remélem, lesz még ehhez szerencsém. Ám a ferdítések nem szolgálják a tudományos eszmecserét.

A témához tartozó néhány újabb tanulmányom az olvasók tájékoztatására:

Az apokrifektól a népi bibliáig. In: Hesz Ágnes–Pócs Éva (szerk.): *Orvosistenektől a hortikulturális utópiáig*. Tanulmányok a Kárpát-medence vonzáskörzetéből. Budapest, Balassi Kiadó, 2016. /Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából II/ 383–413.

A Föld teremtése: a teremtő Isten dilemmái. In: Jakab Albert Zsolt–Vajda András: *Aranyhíd*. Néprajz és Antropológia Intézet, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 2017. 51–58.

The Creation of Man. Antique Literacy – Modern Folklore. In: Pócs, Éva–Hesz, Ágnes (eds.): *Present and Past. Contemporary and Historical Perspectives in the Anthropological Study of Religious Life*. Religious Anthropological Studies in Central Eastern Europe. 9. Ed. Éva Pócs. Balassi Kiadó, Budapest. 2019. 61–70.

Magyar ószövetségi apokrif teremtéstörténetek írásbeliség nélkül. In: Bálint Péter–Bálint Zsuzsa (szerk.): „*Betekintettem a mennyországba.*” *Példázatok és folklórszövegek hermeneutikája 2*. Fabula aeterna Szerk. Bálint Péter IX. Didakt Kft., Debrecen; Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar, Alkalmazott Narratológiai Műhely, Hajdúböszörmény. 2019. 11–21.

The Creation of the Earth: Dilemmas of the Creator God. In Pócs, Éva–Vidacs, Bea: *Faith, Doubt and Knowledge in Religious Thinking*. Religious Anthropological Studies in Central Eastern Europe. 10. Ed. Éva Pócs. Balassi Kiadó, Budapest.